

TIMSKI DO NOVE ZELENE STRATEGIJE

Čedomir Marović

For the fifth time in the last sixty five years, the current agrarian policy finds itself at a turning point when Montenegro needs to decide how to direct the current and developmental trends. During those long years the Montenegrin agrarian economy was each time side-tracked by inadequate choice of socio-economic solutions. The French post-war agrarian policy which became a model for the entire Europe was established in the first half of the 1960s. The essential principles of the strategy have not changed since then. However, in time the chosen concept has been upgraded and modernised which resulted in this country becoming a world power in food production and export. The French officials claim that without such a powerful and strong agrarian economy French economy would be unstable and face heavy socio-economic consequences!

Svrha života je živjeti u skladu sa prirodom.

Zenon

*Neke karakteristike agrarne privrede u Crnoj Gori
u 1989. godini i u tranzicionom periodu*

U socijalističkom i samoupravnom sistemu, Crna Gora je imala kakvu-takvu agrarnu (državnu) politiku. Ta politika (iako sa dosta nedostataka, naročito kada je selo i njegova privreda u

pitanju) izrodila je dvadesetak dobrih proizvođača hrane u Crnoj Gori u liku agroindustrijskih kombinata, poljoprivrednih preduzeća ili dobara, zatim zadruga, među kojima je svojevrsna perjanica bio Agrokombinat „13. jul“, sa svojim projektom u Čemovskom polju i drugim dostignućima vrijednim trajnog pamćenja i poštovanja.

Pred kraj devedesetih godina prošlog vijeka, oko 70% crnogorskih tržišnih potreba u prehrani stanovništva obezbjeđivano je sopstvenom proizvodnjom. U pokazatelju o kojem je riječ, sadržana je kompenzovana vrijednost ostvarena na relaciji izvoz-uvoz poljoprivrednih roba. Sa takvim stanjem Crna Gora je 1990. godine ušla u tranziciono vrijeme. Međutim, te, i takve privredne strukture odavno nema. Zašto? Pojelo je tranziciono vrijeme, za koje treba naći zamjenu, i kojem još uvijek stoji zaglavljen „zalogaj u grlu“ sa pitanjem, da li je baš sve trebalo da se tako desi u bazičnoj poljoprivrednoj strukturi (zemljišna politika) i nadgradnji nad njom (prehrambena industrija)?!

U mnoštvu nedostajućih zvaničnih podataka, danas se kalkuliše da je proizvodnja devedesetih godina danas prepolovljena. Tako je Crna Gora 1989. godine raspolagala sa oko 180 000 hektara obradivih površina, pri čemu se 2014. godine ta cifra kretala na nivou od 33 000 ha ili 6% ukupnog poljoprivrednog zemljišta (podaci za 2015. godinu još ne postoje). Nadalje, 1989. godine Crna Gora je posjedovala 188 836 grla goveda. U 2014. godini ta brojka je pala na 80 209 grla ili 42% u odnosu na uporednu godinu. Da li je potrebno podsjećati da se po stepenu razvijenosti stočarstva mjeri stepen razvijenosti poljoprivrede i ruralne privrede u jednoj zemlji? U 1989. godini ljudski resurs na ruralnom području bio je na nivou od oko 280 000 stanovnika. Ta brojka pala je u 2014. godini na 229 000 stanovnika. Prosječna mlječnost u govedarstvu u 2014. godini iznosila 2 763 litra mlijeka godišnje po jednom muznom grlu. U zemljama razvijene ekonomije, ta mlječnost se kreće na nivou od 6 000 -

6 500 litara mlijeka godišnje po jednom grlu. Višedecenijska deagrarizacija sela neoprostivo je opustošila ruralni prostor i njegovu privrednu strukturu. Nažalost, taj proces se nezaustavljivo odvija i dan danas. Standard ljudi koji su ostali vjerni selu i poljoprivredi, bez obzira na mjere koje preduzimaju država i bankarski sistem, i dalje je destimulativan ili veoma nizak.

Zbog ovakve situacije, uvozimo 450 miliona eura prehrambenih proizvoda godišnje da bi se zadovoljile tržišne potrebe stanovništva.

Uzroci drastičnog pada proizvodnje

U prethodnom komentaru, u značajnoj mjeri tretirano je ovo pitanje. Međutim, ima još dosta faktora koji su umjesto rasta doprinijeli padu ranije agrarne produkcije!?

Jedno od tih - suštinskih pitanja, odnosi se na „trupački“ ulazak u tranzicione procese u vrijeme nakon devedesetih godina prošlog vijeka. Što to znači? Po svim zakonima struke i nauke, Crna Gora je nakon 1989. godine morala pripremiti i realizovati obiman program strukturnih promjena i prilagođavanja agrarne privrede novim uslovima kapitalističkog sistema privređivanja (neoliberalne tržišne ekonomije), što se nažalost nije desilo. Zbog toga je novi – neoliberalni tržišni mehanizam – u maniru tajfunu, prosto razorio ranije uspostavljenu privrednu (agrarnu) strukturu u Crnoj Gori.

Skraćeni put privatizacije koji je primijenila agrarna vlast u poslednjoj deceniji prošlog vijeka i prvoj deceniji dvadeset prvog vijeka, ostaće *kao najmračniji period* razvoja od kada postoji organizovana poljoprivredna produkcija u Crnoj Gori!?

Ukoliko se, uz podsjećanje na prethodni period, doda višegodišnji rad bez unaprijed definisanog programa razvoja (strategije), godišnjih planova, zaostajanje u naučno-tehnološkoj oblasti, niskih ulaganja od strane države i bankarskog sistema, onda

ovdje leži dovoljno činjenica koje su uzrokovale pad sopstvene proizvodnje i ponude kako na lokalnom tako i stranom tržištu.

Posljedice rušenja „Zelene strategije“ koju je usvojila Skupština Crne Gore 1992. godine

„Zelena strategija Crne Gore na tržišnim osnovama“ bila je dobro osmišljen i koncipiran program koji je došao u pravom trenutku. Taj važan dokument usvojili su u novembru 1992. godine Vlada i Skupština Crne Gore. Smatralo se tada, da na njegovim preporukama valja izvršiti *strukturno prilagođavanje* dotadašnje privredne (agrarne) strukture naslijeđene iz vremena socijalističkog samoupravljanja, novom vremenu. I ne samo to, Program o kojem je riječ, trebalo je da po prvi put u Crnoj Gori ustoliči koncept agrarne politike na strogim tržišnim osnovama, (ciljevima) i pretpostavkama za njihovo ostvarivanje kako se to radi u zemljama razvijene ekonomije. Nažalost, to se nije desilo. Neko od moćnih ljudi iz sektora agrarnog podsistema (1996/1998), (samovoljno i nakon njenih dobrih početnih rezultata), bukvalno je bacio projekat u koš. Nakon ovakvog čina, nastalo je vrijeme „prsačkog“ rada u poljoprivredi i na selu. Posljedice ovakvog gesta Crna Gora će još dugo plaćati!

Jedna od ključnih postavki (teza) te popularno zvane „Zelene strategije“ bila je, pored rečenog, činjenica da se koncept organizovanosti resora poljoprivrede i ruralne privrede ne smije centralizovati, već na odabranom tržišno-proizvodnom konceptu razviti decentralizovan i sistem agrarne politike (donošenja odluka i njihova realizacija), čiji će nosioci biti jake institucije sistema (naučno tehnološka; obrazovna, projektno-investiciona, regionalna, zootehnička, finansijska, savjetodavna, ekspertska za odnose sa Evropskom unijom i dr). To se takođe nije desilo, već je čitav sistem centralizovan (svezan u čvor), čime je postao nefunkcionalan, i ekonomski nesiguran, planski neutemeljen i bez odgovornosti za ostvarene rezultate!?

Treba reći, da danas postoji jedan broj institucija u rudimentima i sa nepoznatim rezultatima rada. Efekti dugododišnje agrarne politike najbolje se vide usporedbom stanja proizvodnje i izvoza, krajem devedesetih godina prošlog vijeka sa stanjem 2014. godine!

Uloga struke i nauke u agrarnoj privredi u vrijeme tranzicije

Uopšteno posmatrano, uticaj struke i nauke u neposrednoj proizvodnji ravan je poziciji Crnogorske poljoprivrede i seoske privrede na domaćem i inostranom tržištu, i bilansima koji se postižu na tom planu.

Međutim, valja reći da su struka i nauka posebno prisutne u vinogradarstvu i voćarstvu. Ima pomaka i u drugim djelatnostima (mesna industrija). No, u principu, ima se nedvojben utisak da su struka i nauka nedovoljno prisutne tamo gdje se stvara proizvod, gdje se kreira tržišna politika, gdje se kreiraju sistem-ska - razvojna rješenja, koja bi trebalo da optimiziraju proizvodno-tržišni ambijent i dr. Pored svega, stiče se utisak da su struka i nauka u agraru, u ovom trenutku marginalizovani (organizaciono, kadrovski, materijalno i drugo zaostajanje) zbog čega je sistem agrarne produkcije u Crnoj Gori daleko od stanja u razvijenim zemljama, i kao takav, trpi velike gubitke.

Savez društava poljoprivrednih inženjera i tehničara čija bi funkcija i aktivnost mogla biti od značajne koristi na putu ostvarivanja ciljeva u vrijeme tranzicije, više od dvije decenije ne postoji. Ovim je, kadrovski potencijal u poljoprivredi i ruralnoj privredi potpuno marginalizovan i van svake organizovane aktivnosti, što nije slučaj u iole organizovanim sredinama u kojima struka i nauka treba da budu važan agens u ostvarivanju zajedničkih ciljeva u oblasti agrarne produkcije!?

U prethodnom sistemu, Savez poljoprivrednih inženjera i tehničara igrao je značajnu ulogu i njegovi su predlozi i stavovi respektovani kako u Vladi tako i Skupštini Crne Gore!

Obrazovni sistem u poljoprivredi i ruralnoj privredi godinama stoji na nekom prevaziđenom kolosjeku (proizvodnja kadrova za Zavod za zapošljavanje), pri čemu ova važna razvojna komponenta nema naročitog uticaja na tekuća i razvojna kretanja u poljoprivredi i ruralnoj privredi!?

I konačno, predugo poljoprivreda i selo nemaju svog časopisa ili drugog glasila u kojem bi struka i nauka morale da tretiraju pitanja od životnog interesa za razvoj ove privredne grane. Ranije su postojali časopisi „Poljoprivreda i šumarstvo“ i „Agrosaznanje“, koji su sve do početnih godina tranzicije, predstavljali važan razvojni agens u predmetnoj oblasti. Njihov značaj danas trebalo bi da bude daleko veći u odnosu na vrijeme koje je ostalo iza nas!

Neizbježno je pitanje, gdje su mladi stručni ljudi od ambicije i akcije, i zašto tako dugo struka i nauka djeluje tromo i sa malim ili nikakvim utcajem na sve ono što se događa u Crnogorskoj poljoprivredi i njenom razvoju?

Nivo naučno-stručne svijesti i razvojni izazovi

Nasuprot prethodnom, svjedoci smo tvrdnji aktuelne agrarne vlasti da je koncept tekuće i razvojne politike u poljoprivredi i seoskoj privredi dobar, usklađen sa postavkama i tržišnim ciljevima koji važe u zemljama zapadne Evrope!?! Paralelno sa prethodnim potenciraju se brojke koje ukazuju na rast proizvodnje i povećanje njenog tržišnog udjela, kako na domaćem tako i na inostranom tržištu.

Na drugoj strani, pored ranije istaknutog, rezultati višedecenijskog rada u ovoj oblasti govore koliko je agrarna vlast bila u pravu kada je plan kao ekonomsku kategoriju (ili vodilju u privrednom životu) i odgovornost na toj osnovi, eliminisala iz praktične upotrebe i prihvatala rad po sistemu „dnevni mogućnosti i koliko se uradi“!?!?

Drugo, Evropska unija izdašno pomaže tehnički i finansijski države na putu učlanjivanja u ovu zajednicu. Paralelno sa istaknutim, Unija insistira da države na putu učlanjivanja u Zajednicu evropskih naroda, obavezno usklade svoje zakonodavstvo sa evropskim – Zakoni u oblastima kao što su: kvalitet hrane, zaštita bilja i životinja od raznih bolesti i dr.

Što se tiče pitanja, kakvu će unutrašnju politiku država voditi na sektoru poljoprivrede i ruralne privrede, to je interna stvar, ili bolje, briga svake države ponaosob. Kod nas se nerijetko provlači teza: važno je ući u Evropsku zajednicu država, (inače ona na nas gleda blagonaklono), i tada će biti riješeni i spoljnji i unutrašnji (sistemski) problemi u agraru. Mislim da je to posve pogrešna teza! No, ostavljam ocjenu prethodnih tvrdnji, onima koji u Crnoj Gori kreiraju i opredmećuju tekuću i razvojnu politiku u poljoprivredi i na selu!

Treće, nesporna je činjenica, *da je prostor najveće i neponovljivo bogatstvo*, za svaku državu i njen narod. Imajući u vidu ovu činjenicu, neminovno se postavljaju neka paktična – životna pitanja kao što su:

Da li će Kombinat aluminijuma (zadrži li se sadašnje stanje), postati grobarom Zetsko-bjelopavličke ravnice i Skadarskog jezera, uz činjenicu da pet decenija ova kompanija nikako ne uspijeva da riješi problem smrtnog zagađivanja jednog od najljepših i prirodno najbogatijeg mediteranskog prostora u Evropi. Govoriti o Zetsko-bjelopavličkoj ravnicu sa Skadarskim jezerom i njihovoj prošlosti, isto je kao kada bi dobri poznavalac slikarske umjetnosti, govorio o djelima, Davinčija, Pikasa, Van Goga, Modiljanija, i drugih velikana slikarske kičice!

Zetsko-bjelopavlička ravnica je Crnogorska dolina Rone (koja hrani i oblači dobar dio svjetske populacije). Ona je ozračje svjetlosti, ljepote i kulture davnih vremena, oivičena vijencem visokih planina, čija uzvišenost čuva ovu magičnu dolinu, stalno zagledane u nju, čijoj ljepoti se dive, a kojoj kraja nema. Ovaj

dar prirode obavezuje čovjeka da to bogatstvo čuva i domaćinski razvija, i kao takvo preda narednim generacijama na upotrebu - još bogatijim i ljepšim. Međutim?

Na drugoj strani, i paralelno sa prethodnim pitanjem, mene bi radovalo kao građanina, da u neko dogledno vrijeme kompanija „13. jul - Plantaže“ a.d. zamijeni konvencionalnu tehnologiju proizvodnje vina, grožđa, žestokih pića i voća na 2300 hektara u Ćemovskom polju, tehnologijom organske proizvodnje (bez korišćenja hemijskih sredstava). Prethodno uz činjenicu da Ćemovsko polje leži na vodi koja posjeduje široku podzemnu vezu sa vodama Skadarskog jezera, uz činjenicu što supstrat (zemlja) u Ćemovskom polju, predstavlja pravo „rešeto“ za prodor nepoželjnih materija, u podzemni vodeni svijet.

Naučno je dokazano da se u priobalnoj zoni Skadarskog jezera (Podhumski kraj i dr.) nalaze ogromne količine tresetnih naslaga visokog kvaliteta, čijom bi se upotrebom bitno obogatio postojeći zemljišni potencijal Ćemovske fabrike hrane na putu potpunog ovladavanja organskom proizvodnjom hrane kao svjetskim hitom savremene poljoprivredne produkcije. Pored istaknutog, prerađeni treset visokog je kvaliteta i veoma traženi izvozni proizvod.

I prvo i drugo pitanje, predstavljaju posebni ekološki i ekonomski interes za zdrav život ljudi, flore i faune, na ovom krajoliku Evrope.

Nedavno je dnevna štampa objavila dvije privredno vrlo zanimljive priče pod naslovima: „Voćnjak pretvoren u groblje nektarina“ i „Groblje na slivu Oraške jame“ (*Vijesti* 19. 06. i 07. 07. 2016), koje teško da mogu ostaviti ravnodušnim bilo koga ko osjeća brigu za ekonomiju svoje države i teškoće koje joj je donijelo vrijeme neoliberalne ekonomije!

Podsjećam, da se prvim člankom („Voćnjak pretvoren u groblje nektarina“), slikom i riječju javnost obavještava, na kojem se stepenu nalazi istina o našoj ekonomskoj i razvojnoj svijesti, kada se moderan zasad voća, ljudskim nemarom, pretvara u groblje

osušenih stabala, na površini od 6,2 hektara, i to na zemlji vraćenoj farmerima (da ne bude zabune, što je sasvim ispravno), uzdajući razvoja naše poljoprivrede, a da niko nije ustao sa pitanjem, što da se uradi kako „logika osušene ekonomije“ ne bi spalila ne mali kapital i znanje uložene u formiranje zasada nektarina!

Ista je „filozofija“ spržila 50 hektara modernog zasada u bauci u Ovsinama kod Berana, pri čemu danas skoro i da nema osušenih stabala (odnio ih narod za ogrjev ili istrulila), koja bi podsjećala da je to nekada bilo izgrađeno zemljište i savremen zasad u prekrasnoj Polimskoj dolini, od kojega je dobro živio ne mali broj beranskih porodica.

Konačno, koja je to svijest, u drugoj dekadi 21. vijeka, mogla da se dosjeti, da se u centru nekadašnjeg kompleksa dugogodišnjih zasada (iz ranih osamdesetih godina prošlog vijeka), površine oko 20 hektara u Veljem polju kod Danilovgrada, nekada zelenom biseru u lancu ljepota tog područja, locira gradsko groblje!? To nije bila svijest onih koji su od te zemlje gradili produktivni resurs za dobro ljudi na toj istoj zemlji, već svijest spaljivanja dara prirode i ljudskog pregnuća.

Nažalost, sadašnja poljoprivredna struktura i nauka u Crnoj Gori, još uvijek nijesu spremne da se uhvate u koštac sa istaknutim izazovima i dosljedno sprovode u život, norme zapadne tržišne ekonomije (problemi tehnološkog zaostajanja, ekološka zaštita prostora, varljiv kvalitet domaćih proizvoda, tržišna nekonkurentnost i dr)!

Šta i kako dalje?

Odgovor na ovo pitanje je veoma složen. Nema rješenja na parče i prečicom što karakteriše proteklo vrijeme? Da bi mogli razgovarati o ovom problemu, valja prvenstveno pribaviti vjeran prikaz postojećeg stanja u poljoprivredi i ruralnoj privredi, na čijim nalogima i brojkama bi se morali saglasiti i struka i nauka i politika.

Sada, nažalost, takvog presjeka nema (ili ukoliko postoji, defektan je i sije nepovjerenje), a o saglasnosti brojnih aktera u tekućim i razvojnim procesima, da ne govorimo. Agrarna vlast tvrdi, da je ostvaren napredak, te da su stvari i brojke mnogo bolje i drugačije u odnosu na ono što tvrde pojedinci ili grupe koji s i v o gledaju na stvari (besposleni i neprijatelji?). Bez tog usaglašenog baznog dokumenta, teško se može tragati za valjanim i usaglašenim rješenjima, sa kojima treba ići u realizaciju na duži rok.

Ukoliko precizno saznamo čime raspolažemo i koji su to problemi na „horizontu“, tu se stvari odmah mijenjaju na bolje! U tom slučaju, izvjesno je saznanje da nam nijesu dovoljna znanja jednog ili dvojice ljudi, ma koliko oni bili potkovani, sa naučnim i stručnim znanjem u ovoj oblasti. Zbog toga agrarna vlast treba da formira naučno stručni tim (interdisciplinarnih znanja), po modelu Kluba menadžera ili Savjeta za razvoj poljoprivrede i ruralne privrede, i taj tim strukturira od stručnjaka i naučnika raznih profila: sociologa, biotehničkih inženjera, agrarnih ekonomista, pravnika, šumarskih inženjera, ekologa, veterinara, arhitekata, finansijskih stručnjaka i dr.

Ovakav sastav bi omogućio resornom ministru da pristupi pripremi i izradi *nove Zelene strategije na tržišnim osnovama*. Normalno, rečeno podrazumijeva obavezno stvaranje preduslova za rad tima i kasniju implementaciju nove agrarne politike. Prihvatanjem predloženog prilaza valja imati u vidu, da ono što slijedi ne može biti lak, kratak i jeftin posao. Drugog rješenja ja u ovom trenutku ne vidim!

Na kraju, želim istaći da ove moje opservacije predstavljaju želju da se Crna Gora konačno predstavi zemljama razvijene Evrope, kao dostojni kandidat za buduće članstvo, da se u razumnom roku, uravnoteži socijalno ekonomska situacija u crnogorskom agraru, bez čega nema i ne može biti socio-ekonomske stabilnosti države na dugi rok.